

DERRIDOVA DESTRUKCE FENOMENOLOGICKÉ
INTENCIONÁLNÍ KONSTITUCE

JOSEF CIBULKA, Filozofický ústav SAV, Bratislava

CIBULKA, J.: Derrida's Destruction of the Phenomenological Intentional Constitution
FILOZOFIA, 47, 1992, No 12, p. 705

Husserl's perspective ensures the harmony between the experiencing pole and the significativity pole. On Derrida's view the methodological reduction has been implicitly incorporated by Husserl into his conception of sign and meaning already in his *Logical Investigations* where the subjective experience was emancipated from its relation to communicative aspects. In his *Speech and Phenomena* Derrida made the most problematic the very grounds of Husserl's philosophy, namely the intentional constitution. He made clear that there is an antinomy between the experiencing pole (Self-Presence) and the significativity pole. As soon as we formulate our perception, we find ourselves in the domain of the significativity which in its relation to experiencing is autonomous. It is the immanent sense of the domain of significativity that demands that the domain of the significativity gets emancipated, the perception and the intuition being irrelevant to it. On the other hand, the experiencing (Self-Presence) would be threatened, if it had still to be constituted. The Self-Presence ought not, says Derrida, to know anything about the force of the sign mediation; he sees Husserl's "principle of principles" as *eo ipso* not significative.

Úvod. Gottlob Frege vytýkal už Husserlově knižní prvotině *Filosofie aritmetiky*, že sugeruje bezprostřední splývání subjektivního a objektivního, názorového a pojmového ([6], 181 a n.). Ale ve *Filosofii aritmetiky* Husserl ještě viděl problém v tom, jak je vůbec možné, že si názorově představujeme objektivitu předmětu vědomí ([10], 173 a n.; 170 a n.).

Počínaje *Logickými zkoumáním* však u Husserla systémotvorné odpovědi potlačují destruktivní vášeň kritického tázání. Vytrácí se výraznější vnímavost pro moment zlomu mezi optikou prožívání a optikou asubjektivní významovosti.

V úvodu k 2. svazku *Logických zkoumán* Husserl vytyčuje zdánlivě zcela harmonickou teorii o intencionalitě: ideální akty mínění konstituují předměty vědomí. V *Logických zkoumáních* je v popředí pól předmětných významů, v *Idejích k čiré fenomenologii* je v popředí pól aktů prožívání. Ale v obou případech musí být zážitek *ex definitione* intencionálním vědomím.¹ Fenomenologii Husserl

¹ "Das Wort Erlebnis" drückt ... eben dieses Erlebtsein, nämlich Bewussthaben im inneren Bewusstsein aus, wodurch es für das Ich jederzeit vorgegeben ist, das Erlebnis, wenn es kein hyletisches

vymezuje jako obecnou teorii o zážitcích v čirém vědomí.² Tkví v kategoriálních základech Husserlovy optiky, je předem zaručena harmonie mezi významovostí na jedné straně a mezi její subjektivní konstitucí akty vědomí na druhé straně.

Pozdní Husserl překonal svými rozborů časovosti, pasivní genese, tělesnosti, životního světa onen původní rámec své filosofie vědomí. Ale neuskutečnil fundamentální revisi jejího harmonizujícího základu, pojetí konstituce předmětů v intencionálním vědomí.

Rozpornost husserlovského východiska intencionálního vědomí odhalil Jacques Derrida ve své knize *Hlas a jev*. Zatímco ve své knize *Husserlova cesta k dějinám na modelu geometrie* Derrida subtilně interpretuje Husserlovy myšlenky a vždy integruje do analyzované myšlenky i hledisko jejího protipólu, v knize *Hlas a jev* vyostřuje rozporné momenty analyzovaných otázek.

Předmětem tohoto článku bude právě destrukce Husserlova východiska intencionální konstituce, jak ji Derrida uskutečnil v knize *Hlas a jev*.

Hlavní rysy Derridovy destrukce fenomenologického východiska vyličíme v II. kapitole. Předtím se pokusíme o stručný nástin těch základních systémových myšlenek, o něž se vlastní Derridův destruktivní výkon opírá.

I. Emancipující dimenze významovosti. Derrida charakterizuje fenomenologickou teorii jako odvrát od naivní ontologie k aktivní konstituci smyslu a života, k výkonu života, jenž produkuje pravdu prostřednictvím znaků ([4], 78). Fenomenologické redukci předchází výkon života, jenž uniká všem svým rozpolcením, je zdrojem nejistoty a diskursu ([4], 65). Ideální předměty jsou historickými produkty, vznikají díky aktům mínění a tvorby, již se prolíná medialita vědomí a řeči ([4], 65).

Derrida vzmezuje husserlovské pojetí významovosti tak, že podstatou řeči je její telos, jenž se uskutečňuje záměrnou vůlí něco vyjádřit ([4], 89). Gesta se vyskytují vně duchovní intence, nechtějí nic znamenat. Pouhé oznamování ("Anzeige") funguje vždy tam, kde se plně neuplatňuje oduševňující intencionalita významovosti ([4], 91).

Uvnitř osamělého duševního života, k němuž se soustřeďoval Husserl, odpadá komunikativní funkce a zůstává právě to, co činí výraz výrazem – význam slova. Odpadá-li mnohotvárnost empirických událostí určité řeči, osamostatňuje se ideální možnost opakování toho identického v slově. Aby bylo slovo výrazem, nepotřebuje empirické tělo, potřebuje pouze ideální a identickou formu tohoto těla ([4], 95).

Ve vnitřním monologu egologického duševního života se projevuje dle Derridy v čisté podobě, že výraz jako výraz lze pochopit, jen nahradíme-li slova fantasií slov,

Datum ist, ist aber selbst wieder Bewusst-sein-von, intentional, hat einen intentionalen Inhalt, worunter wir all das befassen, was nicht unmittelbar Erlebnisbestandstück, also innerlich bewusstes ist, sondern dank der Intentionalität, die dieses innerlich Bewusste seinerseits übt, in zweiter Linie bewusstes ist..." ([13], 25).

² "Die reine Phänomenologie ist dann die Wesenslehre von den reinen Phänomenen, denen des "reinen Bewusstseins" eines "reinen Ich" ([8], 236). F. W. von Herrmann píše, že jevem v Husserlově smyslu není tematizovaný předmět, ale způsob našeho setkání s ním, módus jeho danosti pro naše zkoumání ([9], 19).

obrazem slov, neutralizujícím faktickou existenci slov. Tak se stává zřetelným to specifické pro fenomenalitu; fantasie je životním elementem fenomenologického přístupu ([12], 130). Platí jen imaginace slova, jež je zcela jistá a sama sobě přítomná jako zážitek ([4], 98-99). Dle Derridy Husserl implicitně inkarnoval svoji fenomenologickou redukci už do svého pojetí znakovosti a významu v *Logických zkoumáních*: už zde emancipoval subjektivní zážitek jako sféru abstraktní jistoty vůči komunikativním významům, už zde učinil viditelným to specifické pro dimensi fenomenality ([4], 99).

Původní geometrova zkušenost není zdůvodňující; teprve díky svému fantasijnímu pozměnění se ona prvotní zkušenost stává zdůvodňující a produktivní ([3], 61-63). Vývoj vědeckého poznání probíhá jako totalizace a stále opakování toho, co již bylo získáno ([3], 78). Historický systém pravdy produkuje jen totální superegologická subjektivita, jejíž egologická složka byla redukována na monadologické ego ([3], 79-80).

Přítomnost v čisté formě není přítomností něčeho, co existuje ve světě, ale je v korelaci s ideálními akty opakování ([4], 58-59). Idealita je formou, již lze přítomnost předmětu nekonečně opakovat jako totéž ([4], 53 a n.). "Jen na základě znakové původní struktury opakování se vůbec vytváří optika, že se "skutečná" řeč stává právě tak imaginární jako imaginární diskurs, a že se naopak imaginární diskurs stává právě tak skutečný, jako je skutečný sám faktický diskurs" ([4], 104). Začíná se rozpouštět rozdíl mezi skutečným a imaginárním, mezi realitou a reprezentací, mezi přítomností a opakováním. Že se tento rozdíl nicméně stále udržuje, souvisí s posedlým úsilím zachránit přítomnost ([4], 105). Idealita je jen jménem pro možnost opakování, lze ji měřit silou opakování. Absolutní idealita je korelátem možnosti nekonečného opakování ([4], 107). Čirý výraz má produktivní význam jen v tom, že transformuje smysl do ideality pojmové a universální formy. Ač do výrazu nevchází úplnost smyslu, telos integrálního výrazu restituuje totalitu smyslu, jež je dána intuicí. Restituuje ji do formy presence ([4], 130).

Proti fenomenalitě evidence a intuice stojí dle Derridy horizont, postihovaný "ukazováním", to, co zde je před rozvrháváním ("pro-jeté") ([4], 127-28). Oblast ukazování předběžně není fenomenologicky viditelná, musela přenechat svoji fenomenologickou viditelnost intuici. Mínění předurčuje podstatnost toho, co je ukazováno ([4], 127-28).

Derrida podotýká, že Husserl se cítil nucen vždy v určitém bodu svého diskursu vyloučit svou výpověď z ryze teoretického způsobu vyjadřování a spojit ryze teoretické argumentativní vyjadřování s momentem "ukazování" ([4], 127-28).

Původnost je dle Derridy třeba uvažovat na základě "stopy", situovanosti do retencionálního vědomí. "Stopa" je derridovské analogon heideggerovského existenciálu fakticity ("Befindlichkeit"), ale obsahuje v sobě i moment revolty proti již etablované fakticitě: Derrida píše o Íkarově stopě, jež se zvedá proti nebi ([4], 165).

V protikladu k Diltheyovi nejde Derridovi o osvojení si již konstituovaného a dějinně tradovaného objektivního ducha, ale o původní konstituci objektivního ducha, jak se teprve dodatečně uskutečňuje v dějinném zespolečenštění a v dějinné re-

produkci ([1], 15-16). Původní smysl lze postihnout teprve dodatečně, až když už byl vytržen z místa svého původu ([3], 84).

V řeči a zvláště v písmu se dovršuje konstituce ideálních předmětů, proces objektivace původně subjektivní a momentální evidence ([1], 19). Písmo emancipuje pravdu od aktuálního prožívání ([3], 123), je fundací původu a současně i jeho ztrátou ([1], 17). Produkuje anonymní a autonomní transcendentální pole ([3], 117). Teprve v písmu se dovršuje idealita smyslu, jeho nekonečná opakovatelnost pro kohokoli.

II. Derrida dovádí Husserlovu intencionální konstituci k sebedestrukci.

Bernhard Waldenfels píše, že v Derridových rozborech už nejde o Husserlovy záměry, ale o skryté spekulativní předpoklady Husserlových východisek ([15], 540).

Základní antinomií, jež prolíná celou stavbu Husserlovy filosofie, je antinomie sebezpřítomnosti a zprostředkující síly znakovosti ([4], 115).

Derrida tvrdí, že je specifíčností dimenze významovosti, že zde platí absence intuicí daného předmětu. Tvrdím-li kupř. "Vidím právě oknem nějakou osobu", je, i pokud opravdu v tuto chvíli vidím nějakou osobu, obsah onoho výroku ideální a výrok sám není ovlivněn pozdější absencí aktuálního vjemu. Tím, že vypovídám o svém vjemu, se ocitám v autonomní sféře významovosti, jež silou své imanence vyžaduje irelevanci vjemu a intuice ([4], 151, 156).

Na druhé straně i původnost intuice je spjata s absencí či bezúčelností znakového zprostředkování ([4], 115). Moment přítomnosti jako puntuality "nyní" legitimuje, dle Derridy, hlubinně, ale přesto určujícím způsobem Husserlův přístup ([4], 115). Idea abstraktního počátku se u Husserla opírá o tuto sebeidentitu "nyní".³

Sebezpřítomnost musí být dle Derridy prostá a průzračná. Byla-li by teprve konstituována původnější syntesou, ohrožovalo by to její specifickou sílu a základní předpoklad Husserlovy filosofické posice ([4], 116). Sebepresence nesmí nic vědět o síle znakového zprostředkování ([4], 115).

Derrida rozvíjí antinomii mezi momentem subjektivní evidence a mezi momentem významovosti tak, že se předběžně nedotýká Husserlovy iluze, jako by "první slovo" propůjčovalo řečové komunikaci význam, jenž je celou řečovou komunikací už jen dále sdělován.

Další vývoj fenomenologického zkoumání problematiky výrazu a významu zdůrazňuje, že nelze tvorbu smyslu fundovat jakousi předkomunikativní vrstvou vědomí, v níž by mělo přednost moje vlastní vědomí ([17], 147). Slovy Merleau-Pontyho "první konstituce" jen pokračuje v spontánních dějinách ([19], 59, 61). Tím, že hovořící vyjádří svoji intenci řečovými znaky, včleňuje tuto významovou intenci do intersubjektivního zkušenostního světa ([18], 47).

³ Husserlovu ideu založení vědění koriguje Bernhard Waldenfels, když poukazuje, že tvorbu smyslu nelze interpretovat v linii nejzazšího základu, protože do ní stále předem proudí kontingentní předpoklady ([16], 15).

Ale ač je takto představa aktu intencionální konstituce, jenž by nebyl vhrůžen do komunikativních souvislostí, pouhou abstrakcí, Derridovo odhalení na půdě této abstraktní vrstvy intencionální konstituce, odhalení antinomie mezi momentem významovosti a mezi momentem subjektivní evidence, je fundamentálním zjištěním pro celou strukturu intencionální konstituce.

Každý fenomenologický autor vychází jako ze samozřejmosti, jako z něčeho absolutně evidentního, že intencionální akt, ideálně vyjadřující skutečné procesy našeho mínění, konstituuje významy. Ale, jak říká Heidegger, "zamyšlení je odvaha učinit pravdu vlastních předpokladů a prostor vlastních cílů tím nejproblematictějším".⁴ Derrida právě učinil tím nejproblematictějším fundament fenomenologické filosofie, intencionální konstituci. Odhalil uvnitř tohoto fundamentu antinomie neméně dramatické, než jaké kdysi odhalil Kant v základních filosofických kategoriích.

Ve své práci *O duchu. Heidegger a tázání* z roku 1988 Derrida píše, že jediné nedogmatickým východiskem fenomenologického myšlení musí být zkušenost o struktuře samotného tázání. Tato zkušenost nás neopravňuje, abychom transformovali neurčitost tázání v kategorie vědomí a subjektu, a připouští pouze Heideggerovo východisko *Da-sein* ([5], 25). I kategorie "danosti" neoprávněně vnáší do neurčitosti východiska "*Da-sein*" pojetí, jako by jednotlivé bylo příkladem něčeho ([5], 27).

Tázání je onou dimensí svobody ducha, již nic nepředchází ([5], 54).

III. Konstituce "živoucí přítomnosti" sebeafekcí. Tema našeho článku jsme již řešili v předcházející II. kapitole. Tato III. kapitola chce pouze nastínit moment "sebeprítomnosti" sám o sobě.

Nejzazší instancí legitimacy celé stavby Husserlovy transcendentálně fenomenologické filosofie je "živoucí přítomnost". Dle Derridy se živoucí, tělesná přítomnost věcí vyjadřuje v sebeprítomnosti vědomí ([3], 540).

Derrida nebere na vědomí, že se Husserlovo pojetí času a přítomnosti pronikavě vyvíjelo, že Husserlovo pojetí "živoucí přítomnosti", jak je uloženo v Husserlových rukopisech, jak je rozvíjel Klaus Held, velmi podstatně překračuje rané Husserlovo pojetí "praimpres", "Quellpunktu", puntuality "nyní".⁵ Derridovi jde o pozici přítomnosti u raného Husserla v její čiré, abstraktní podobě; právě v této rané extrémní podobě puntuality je přítomný okamžik totožný s evidencí. Tak to v poslední době rozvíjí i kniha Manfreda Sommera *Evidence v okamžiku* [14].

Derrida uvádí, že hlubinnou vrstvou transcendentálně fenomenologické filosofie je forma časování, jež je absolutní původností "živoucí přítomnosti".⁶ Dle Derridy

⁴ Derrida v knize *Hlas a jev* rozpoznal i rozpornost jiných Husserlových přístupů. Ukazoval, že Husserl neznatelně posunul pohled vůči *eidos*, takže *eidos* je u Husserla konec konců určen účelem ([4], 154).

⁵ Více o tom v mé publikaci *Historismus a fenomenologie* [2].

⁶ Durch die ihr eigene Dialektik erlaubt es die absolute Ursprünglichkeit der lebendigen Gegenwart jede Andersheit ohne Negation zu reduzieren; sie konstituiert das Andere als Anderes in sich und das Selbe als Selbes im Anderen" ([3], 114).

však produktivní osou husserlovské filosofické metody není prožívání živoucí přítomnosti, nýbrž ideální akty opakování. Filosofické uchopení nemá dle Derridy spočívat v postižení aktuality časového toku, ale v retencionální formě návratu k přítomnému. Jen v jednotě s prvotní vzpomínkou si lze přítomný okamžik uvědomit. "...absolutní identita živoucí přítomnosti se dialekticky rozvrhuje a uchovává" ([4], 191). Jen ve formě ideality je přítomnost možností nekonečného návratu ([4], 123). Positivním východiskem není u Derridy aktualita bezprostředního časového toku, ale zprostředkování návratu. Pojem "zprostředkování" má svůj zdroj v pohybu transcendentálního časování ([4], 124).

Derrida se snaží filosoficky uvažovat o času z hlediska identity a non-identity v témž okamžiku ([4], 124). Dovršuje skrytou tendenci Husserlova pojetí praimprese jako absolutního počátku všeho duchovního produkování svým pojetím sebeafekce jako "čirého produkování": "Proces, jímž se živoucí "nyní", které se produkovalo spontánní genesisí, zpětně udržuje v jiném "nyní", jímž se novou původní aktualitou jako minulé "nyní" stává "non-nyní", musí samo sebe afikovat, aby vůbec bylo "nyní", je zajisté čirou sebeafekcí. V optice čiré sebeafekce je "totéž" ovšem výlučně tímto "totéž" jen potud, nechá-li se afikovat něčím jiným, je-li něčím jiným téhož" ([4], 141-42). Dle Derridy je praimprese čirou sebeafekcí, protože je afikována sama sebou.

Všechny pojmy metafyziky, zvláště pojmy aktivity a pasivity, ale i samo slovo "čas", zakrývají tok sebeafekce ([4], 142). Živoucí přítomnost tryská z non-identity se sebou a z možnosti retencionální "stopy". Čirá difference konstituuje sebepresenci živoucí presence. Ale současně ji opětovně rozkládá ([4], 142).

"Nyní" se stává formou pro stále novou látku ([4], 114). Presence je, dle Derridovy formulace, společnou maticí pojmů objektivity, smyslu, intuice, vjemu, výrazu ([4], 159).

IV. Závěr. Husserlova transcendentálně fenomenologická filosofie fundovala filosofickou reflexi a reprezentaci ideální vrstvou samotného prožívání, kategoriální názorovostí. Samu filosofickou reflexi interpretovala jako jakousi ideální událost transcendentální subjektivity, jako ideální zážitek.

Derrida onou dialektickou optikou, kterou jsme vylíčili ve II. kapitole, otevřel pronikavější, zprostředkující pohled na výchozí fenomenologickou posici, že možnost reflexe je založena na podstatě prožívání: "Jak bychom mohli bez non-identity tak zvané původní presence se sebou samotnou vysvětlit, že za možnost reflexe a re-presentace vděčíme podstatě zážitku?" ([4], 122-23)

Derridova dialektická optika však jako by postrádala oné dynamiky transcendentálního, jakou Derrida zjišťoval u Heideggera, když psal o zkušenosti tvorby tázání, o tom, že svobodě tázání nic nepředchází ([4], 25-26, 53-54). To na nás přímo vane ze závěrečné metafory *Hlasu a jevu* o labyrintu galerie, do něhož se nikdy nedostaneme aktuální zkušeností, kterou, jak se domníval, popisoval Husserl ([4], 165). Derrida prohlašuje, že zkušenost vzájemné derivace znaků je "před-původní" ([4], 165). Abychom v onom Derridově příměru labyrintu galerie, jenž nemá počátek,

suplovali absenci presence, musíme hovořit, a náš hlas se rozléhá na chodbách galerie ([4], 165). Hlas je onou jevící se transcendencí, kdy je vyjádřený význam bezprostředně přítomen aktu vyjádření; produkuje sám sebe jako čistou sebeafekci, vytváří iluzi, že čirá sebeafekce byla vyprodukována bez jakékoli cizí pomoci ([4], 133 a n., 137). "Nediferencovaný hlas, hlas bez písma, je současně absolutně živoucí i absolutně mrtvý" ([4], 163).

Takto Derrida nahrazuje bohatství husserlovské intencionální konstituce, v jejímž nitru odhalil bezvýhodné antinomie, fantomem hlasu, jenž je čistou sebeafekcí a je mrtvý právě onou sebezpřítomností, onou absencí jakéhokoli odcizení a sebezpřesahování. Nemá potom něco do sebe obava Rudolpha Berneta, zda Derridova transformace pólu ideality ve fakticitu hlasu a písma⁷ neruší možnosti transcendentálního filosofování? ([1], 30).

LITERATURA

- [1] BERNET, R.: Úvod k německému vydání [3].
- [2] CIBULKA, J.: Historismus a fenomenologie. In: Filosofický časopis 1990, č. 3.
- [3] DERRIDA, J.: Husserl's Weg in die Geschichte am Leitfaden der Geometrie. Mnichov 1981.
- [4] DERRIDA, J.: Die Stimme und das Phänomen. Mnichov 1986.
- [5] DERRIDA, J.: Vom Geist. Heidegger und die Frage. Frankfurt n/M., Suhrkamp 1988.
- [6] FREGE, G.: Kleine Schriften. Hildesheim 1967.
- [7] HEIDEGGER, M.: Die Zeit des Weltbildes. Holzwege ...
- [8] HELD, K.: Lebendige Gegenwart. Kolín 1963.
- [9] HERRMANN, F. W. von: Der Begriff der Phänomenologie bei Heidegger und Husserl. Frankfurt n/M., V. Klosterman 1981.
- [10] HUSSERL, E.: Die Philosophie der Arithmetik. In: Husserliana XII. Haag 1970.
- [11] HUSSERL, E.: Äussere und innere Wahrnehmung. Physische und psychische Phänomene. In: Logische Untersuchungen II/2, 3. vyd., Halle 1922.
- [12] HUSSERL, E.: Ideen zu einer reinen Phänomenologie und phänomenologischen Philosophie. Halle 1913.
- [13] HUSSERL, E.: Das personale Ich und die individuelle Eigenart. In: Husserliana XIV, Haag 1973.
- [14] SOMMER, M.: Evidenz im Augenblick, Frankfurt n/M., Suhrkamp 1987.
- [15] WALDENFELS, B.: Phänomenologie in Frankreich. Frankfurt n/M. 1983.
- [16] WALDENFELS, B.: Abgründigkeit des Sinnes. Kritik an Husserls Idee der Grundlegung. In: Waldenfels, B.: In den Netzen der Lebenswelt. Frankfurt n/M. 1985.
- [17] WALDENFELS, B.: Der Sinn zwischen Zeilen. In: Studien zur Sprachphänomenologie. Vyd. E. W. Orth. Freiburg-Mnichov, H. Alber 1979.
- [18] BERNET, R.: Bedeutung und intentionales Bewusstsein. In: Studien zur Sprachphänomenologie. Vyd. E. W. Orth. Freiburg-Mnichov, H. Alber 1979.
- [19] MERLEAU-PONTY, M.: La prose du monde. Paříž 1969.

⁷ Víc o tom závěr mého článku *Historismus a fenomenologie* [2].